

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Наукові праці МАУП, 2008, вип. 2(18), с. 214–217

Досліджується феномен політичної культури як складного, динамічного, системного та багаторівневого явища. Розкриваються її зміст, сутність та найважливіші особливості. Розглядаються основні чинники, що впливають на формування політичної культури. Досліджуються різні підходи до визначення та аналізу поняття політичної культури як наукової категорії.

Перші спроби осмислити феномен політичної культури здійснювалися ще у стародавні часи — у країнах Стародавнього Сходу, в античній Греції та Римі. Ідеї щодо політичної поведінки, політичної участі знаходимо у літературних джерелах Давнього Єгипту та Індії, в шумерських клинописних текстах, у творах Конфуція, Мо-Цзи, історичних працях Геродота та Фуکیدіда, памфлетах Ксенофонта, у творах Платона, Аристотеля, Цицерона та ін.

Власне, термін “політична культура” вперше вводить у загальний вжиток мислитель доби Просвітництва Й. Г. Гердер [2]. Наприкінці XIX — на початку XX ст. його використовують у своїх працях російські вчені В. В. Івановський та М. Я. Острогорський, а також український фундатор історико-політичної науки В. Липинський (у праці “Листи до братів-хліборобів”) — за 30 років до того, як американський політолог Габріель Алмонд висунув власну версію цього феномена, яка згодом стала класичною [7].

На думку В. Липинського, сутність політичної культури полягає у поєднанні, в “рівновазі” між “політичною творчістю” та “політичною наукою”, що забезпечує високу “політичну вмілість” провідної верстви нації та всього народу. “Прикладування до політичної творчості даних політичної науки, — писав він, — входить у сферу політичної вмілості. Та чи інша рівновага між першою та другою — те чи інше вміння використовувати для творчості дані науки — лежить в основі того, що прийнято звати політичною культурою” [5].

Нині спектр думок з цієї проблематики надто широкий і за своєю методологічною базою вийшов далеко за межі інструментарію традиційної політичної науки. Дослідники, особливо починаючи з кінця XX ст., намагалися обґрунтувати власне бачення явища політичної культури і вивести основні закономірності її розвитку, які мали б універсальний характер і були прийнятними для країн з будь-яким політичним режимом, культурними та ментальними особливостями. Тому варто звернутися до основних підходів, у межах яких відбувалися спроби визначити і проаналізувати це поняття. Зрештою, визначивши їх сильні та слабкі сторони, ми дамо власне визначення цього явища.

Класиками теорії політичної культури традиційно вважають американських політологів Г. Алмонда та С. Вербу. На думку цих дослідників, явище політичної культури можна визначити як “специфічний зразок орієнтацій до політичної дії” [9], у рамках якого функціонує кожна політична система.

Серед сучасних дослідників політичної культури немає одностайності в оцінках підходу Г. Алмонда. Так, деякі вчені вважають його засновником психологічного підходу у вивченні цього явища. Адже він розглядав політичну культуру як набір психологічних орієнтацій на соціально-політичні об’єкти і процеси [3, 8].

Отже, головним недоліком підходу Алмонда та Верби було передусім надання переваги кількісним методам дослідження і переоцінка зв’язку

між політичними інститутами та політичною культурою. Така переоцінка зрештою залишала недоведеним факт існування в соціумі альтернативних культурних цінностей.

На такі недоліки згодом хибували і праці послідовників Алмонда та Верби — прихильників біхевіористського підходу до вивчення явища політичної культури. Серед них А. Інкелес, Р. Бауер, Д. Горер, Д. Рікман, А. Браун, С. Уайт. Водночас їхні дослідження мали й свої особливості. Передусім використання певних апріорних тверджень, на які спирався весь подальший аналіз. Це згодом дало поштовх суб'єктивістському підходу до вивчення політичної культури.

С. Уайт, наприклад, при дослідженні явища політичної культури та її складових пропонує визнавати за основу апріорну тезу, що історичний досвід народу є фундаментальним критерієм для визначення специфіки його політичної культури. Втім, за такого підходу цей феномен постає статичним явищем, цілком детермінованим традиціями, звичаями та ментальністю народу, що, знов таки, ставить під сумнів істинність результатів відповідних досліджень. Незважаючи на це, суб'єктивістський підхід до аналізу політичної культури став загальноновизнаним у 70–80-х роках ХХ ст., поступово витісняючи біхевіористський [6, 44].

Так, Ю. Владікова пропонує класифікувати політичну культуру за формаційною ознакою на різні історичні типи (рабовласницьку, феодальну, капіталістичну, соціалістичну); за класовою ознакою (пролетарську, буржуазну, дрібнобуржуазну тощо). Політичну культуру пропонується класифікувати також за ідеологічним критерієм, за ставленням до соціального прогресу, демократії, з точки зору міжнародних відносин. Крім цього, Ю. Владікова пропонує ввести в політологічний вжиток поняття “партійна політична культура”, згадує про можливість формування “політичної культури міжнародних організацій різних типів, інтернаціональних політичних рухів...”. Присутні поняття “індивідуальної й групової політичної культури”, “пануючої” й “маргінальної”, “ортодоксальної” та “альтернативної”. Вона вважає за можливе побудувати типологію політичної культури також на основі таких характеристик її суб'єктів, як, наприклад, демографічні [4, 136–137].

Серед найбільш вдалих визначень політичної культури можна визнати дефініцію Ф. Бурлацького і А. Галкіна. “Під політичною культурою, — пишуть вони, — мається на увазі інституціоналізований і неінституціоналізований історичний і

соціальний досвід певної спільноти, що справляє більший або менший вплив на формування політичних орієнтацій і врешті політичної поведінки інвалідів, малих і великих соціальних груп. Іншими словами, політична культура — це зафіксована в законах, звичаях і політичній свідомості “пам'ять” про минуле суспільства в цілому, а також окремих його елементів, насамперед класів і соціальних прошарків” [1, 197–198].

Однак, зосередивши увагу на факторах, що впливають на формування й еволюцію політичної культури, Ф. Бурлацький і А. Галкін, по суті, обходять питання про її співвідношення із загальнонаціональною культурою, про конкретні компоненти, які у сукупності утворюють її зміст і структуру, про її місце й роль у світі суспільно-політичних відносин, про її конкретні межі та ін.

На думку К. Гаджієва [2, 71], політична культура є системою відносин і одночасно процесом виробництва й відтворення складових її елементів поколіннями, які по черзі змінюють одне одного. Це явище динамічне, постійно збагачуване історією у своєму змісті й формах. Це явище, яке чуйно реагує на зміни в реаліях навколишнього світу, чи то буде промислова, науково-технічна, комп'ютерна, інформаційна або інша революція.

Особливість політичної культури полягає в тому, що вона нерозривно пов'язана з людською суб'єктивністю і є ніби “суб'єктивним об'єктом”. У вузькому розумінні політична культура — це не політика або політичний процес у їх реальному втіленні, а комплекс уявлень тієї або іншої національної або соціально-політичної спільноти про світ політики, політичного, про закони й правила його функціонування. Політична культура містить у собі ті елементи й феномени суспільної свідомості, а у більш широкому плані — духовної культури тієї або іншої країни, які пов'язані із суспільно-політичними інститутами й політичними процесами та впливають на форми, формування, функціонування й розвиток державних і політичних інститутів, задають значущість і напрям політичному процесу в цілому й політиці зокрема.

Політична культура включає в себе як складові елементи, сформовані впродовж багатьох поколінь, політичні традиції, норми політичної практики, ідеї, концепції і переконання, які стосуються взаємовідносин різних суспільно-політичних інститутів. Вона включає орієнтації й настанови людей щодо існуючої суспільної системи в цілому, щодо складових її інститутів і діючих у ній найважливіших “правил гри”, а також принципи взаємовідносин індивіда, суспільства й держави.

Ці компоненти, зумовлені соціально-економічними, національно-культурними, суспільно-історичними та іншими довгостроковими факторами, характеризуються відносною сталістю, тривалістю, лише повільними змінами на тлі глибоких зрушень у суспільному бутті.

Політичну культуру можна трактувати як ціннісно-нормативну систему, цінності й норми якої поділяє більшість населення як політичної спільноти. Сюди належать базові переконання, настанови, орієнтації, символи, звернені до політичної системи. Політична культура, як відзначає американський політолог Д. Дівайн, — це “історична система досить поширених фундаментальних поведінкових, політичних цінностей” [10, 3], яких дотримуються члени цієї суспільно-політичної системи. Вона охоплює як політичні ідеї, цінності, настанови, так і діючі норми політичної практики.

У західній політологічній літературі існує понад 30 визначень політичної культури. За змістовним наповненням усі вони зводяться до чотирьох типів:

- 1) “психологічний”, де культура розглядається як система орієнтацій на політичні об’єкти;
- 2) “всеосяжний”, що включає як настанови, так і політичну поведінку індивідів;
- 3) “об’єктивний”, в якому культура постає як певний обмежувач поведінки індивіда;
- 4) “евристичний”, що розглядає культуру як гіпотетичний конструкт для аналітичних цілей.

Автори всіх чотирьох підходів своє завдання бачать у тому, аби довести залежність найважливіших характеристик політичної системи від політичних уявлень, переконань і почуттів людей, тобто від їхньої психології. Причому політична культура виступає як кінцевий пояснювальний принцип, як найважливіший показник розвитку політичної системи [8, 113].

Систематичне використання поняття “політична культура” на Заході почалось у 50-х роках ХХ ст. Цей відносно новий термін був застосований для позначення старої ідеї. Поняття культури, духу, настрою або набору цінностей, що визначають здійснювану політику нації або групи, застосовується, напевно, стільки, скільки існує сама політика.

Саме поняття політичної культури виявилось дуже привабливим через свою багатозначність і багатогранність вимірів. З одного боку, воно є результатом особистого досвіду людини, з іншого — у ньому відбивається історія політичної системи, що сягає своїм корінням давніх суспільних подій.

Багато дослідників прагнули здійснити перехід від психологічного аналізу політичної поведінки індивідів до макрополітичних досліджень, доповнити вивчення політичної системи даними індивідуальної психології. Західні політологи починали із широкого тлумачення політичної культури, але згодом істотно звузили її зміст. Розчарувавшись в інституціональному аналізі політики, вони впадають в іншу крайність, прагнучи одержати найменш формальний зріз інформації про політику, тобто не те, що в ній відбувається, а те, що люди думають з цього приводу. Адже, на їхню думку, саме ці переконання надають змісту вчинкам людей.

Більш адекватним та широким видається інтерпретаційний підхід, що його розвивали А. Вільдавський, Л. Дітмер, Х. І. Віарда та Р. Такер. Згідно з думкою Такера, наука про політичну культуру мала бути переорієнтована з аналізу політичних систем як відображення форм поведінки до їх сприйняття як “комплексів реальних та ідеальних культурних зразків”. Інакше кажучи, інтерпретаціоністи вважали, що політична культура формується шляхом поєднання зразків політичних дій громадян та їхніх настроїв, що справляють взаємний вплив.

Такий підхід до розуміння політичної культури був розвинений з положень антропологічного підходу. В Україні його активно застосовував вітчизняний науковець В. Лісовий. Він вимагає з’ясування ціннісних детермінант свідомості, що діють у великому часовому інтервалі. Зразки поведінки та свідомості не виникають і не зникають “в нікуди”: вони є результатом тривалого “шляху життя” з його як явними, так і потаємними цінностями та знаннями, якими володіють члени суспільства і передають з покоління в покоління. Тому політичні цінності як ідеальний культурно-політичний прояв соціуму варто виявляти шляхом аналізу символів, які діють у суспільстві як набір кодів, що надають порядок та осмисленість інформації, яка передається [11]. Це відповідно дає можливість розглядати явище політичної культури у прийнятих сучасною культурологією термінах явища, контексту та його значення.

Особливою заслугою інтерпретаційного підходу, на нашу думку, стали констатація та вивчення ігнорованої іншими підходами наявності у кожному суспільстві альтернативних політичних культур, що характеризуються специфічними ціннісними орієнтаціями.

Наведемо основні підходи зарубіжних політологів до визначення політичної культури:

- *психологічний* (Г. Алмонд, С. Верба, Д. Пауелл та ін.): політична культура розглядається як набір психологічних орієнтацій на соціально-політичні об'єкти і процеси;
- *комплексний, узагальнюючий* (Д. Мервік, Р. Такер, Л. Дітмер): політична культура подається як сукупність усього, що відбувається в політиці, ідентифікується з політичною системою або зводиться до політичних відносин;
- *об'єктивістський, нормативний* (Л. Пай, Д. Пол): політична культура визначається як сукупність прийнятих політичною системою норм і зразків політичної поведінки;
- *соціопсихологічний* (Р. Карр, Д. Гарднер): політична культура визначається як поведінкова матриця, в межах якої функціонує політична система. Акцент робиться на об'єктивних соціальних факторах, що визначають сутність політичної культури.

Спільним для цих підходів стало те, що їх прихильники відмовилися від формально-юридичного розуміння політики і вийшли за межі нормативного бачення політичних процесів.

Втім, більшість існуючих концепцій має спільну мету: інтегрування соціології, культурології, соціальної психології в єдину політологічну дисципліну. Представники різних течій і шкіл намагалися поєднати дослідження формальних і неформальних компонентів політичних систем з аналізом політичної психології в окремих країнах, регіонах. Усі концепції визнають існування в кожній політичній системі і країні власної політичної культури, однак вкладають у це різний зміст.

За умов посткомуністичного характеру системи міжнародних відносин відбулося певне відродження деяких концепцій політичної культури. Найпомітнішими у цьому плані є спроби

науковців різних шкіл розглядати вплив політичної культури на теми і характер перехідних процесів. Як "суб'єктивісти", так і "біхевіористи" й "інституціоналісти" зосереджуються на проблемах легітимізації існуючих режимів, знову ж таки під кутом зору національної специфіки та історичних традицій.

Література

1. Бурлацкий Ф. М., Галкин А. Л. Современный Левиафан. — М.: Мысль, 1985. — 384 с.
2. Гаджиев К. С. Политическая культура: концептуальный аспект // Полис. — 1991. — № 6. — С. 69–83.
3. Клименко О. А. Трансформація політичної культури перехідних суспільств: Автореф. дис. ... канд. політ. наук. — К., 1999. — 16 с.
4. Клименко О. А. Трансформація політичної культури перехідних суспільств: Дис. ... канд. політ. наук / НАН України; Ін-т світової економіки і міжнар. відносин. — К., 1999. — 179 с.
5. Колодій А. На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні. — Л.: Червона калина, 2002. — 275 с.
6. Петро Н. Н. О концепции политической культуры, или основная ошибка советологии // Полис. — 1998. — № 1. — С. 44.
7. Рудакевич О. Феномен політичної культури // Віче. — 1997. — № 10. — С. 34–41.
8. Шестопал Е. Б. Личность и политика: Критический очерк современных западных концепций политической социализации. — М.: Мысль, 1988. — 203 с.
9. Almond G. Comparative Political Systems // The Journal of Politics. — 1956. — Vol. 18, № 3. — P. 7–15.
10. Devine D. The Political Culture of the United States. — Boston, 1972. — 357 p.
11. Tucker R. Culture, Political Culture, and Communist Society // Political Science Quarterly. — 1973. — Vol. 88, № 2. — P. 58–69.

Запропонований аналіз феномена політичної культури може бути використаний для формування концепції політичної культури сучасної України.

Предложенный анализ феномена политической культуры может быть использован для формирования концепции политической культуры современной Украины.

The offered analysis to a phenomenon of political culture can be used for information of the concept of political culture of modern Ukraine.

Надійшла 14 березня 2008 р.